

УДК 159.9-051:37

Павелків Роман

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри вікової та педагогічної психології
Рівненського державного гуманітарного університету
<http://orcid.org/0000-0002-6564-4507>.

Кулакова Лариса

кандидат психологічних наук, доцент
кафедри вікової та педагогічної психології
Рівненського державного гуманітарного університету
<http://orcid.org/0000-0001-6496-7964>.

Кулаков Руслан

кандидат психологічних наук, доцент, доцент
кафедри вікової та педагогічної психології
Рівненського державного гуманітарного університету
<http://orcid.org/0000-0003-0033-8784>.
DOI https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi14.169

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ СИСТЕМИ ОСВІТИ ДО УМОВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

***Анотація.** У статті висвітлюється проблема діяльності психологічної служби системи освіти на сучасному етапі реформування освітньої галузі. Аналізується специфіка діяльності фахівців психологічної служби навчального закладу. У статті систематизовано фахові та особистісні показники професійної компетентності практичного психолога системи освіти. Охарактеризовано роль працівників психологічної служби у період змін та впровадження інновацій у систему освіти. Визначено основні детермінанти забезпечення ефективності координації психологічної служби та інших служб навчального закладу. Автором визначено коло проблем, що чекають молодого психолога-початківця. Охарактеризовано основні етапи та стадії процесу адаптації випускника закладу вищої освіти до умов професійної діяльності у закладах освіти, а також основні професійні недоліки у роботі молодих спеціалістів. Визначено структурно-функціональні складові процесу адаптації працівників психологічної служби. Здійснено аналіз головних умов ефективної професійної адаптації молодих психологів.*

***Ключові слова:** психологічна служба, система освіти, адаптація, професійна адаптація, психолог-початківець, професійна діяльність, первинна адаптація, вторинна адаптація.*

Постановка проблеми. Діяльність психологічної служби системи освіти на сучасному етапі покликана максимально знизити ступінь напруги, який переживають всі учасники освітнього процесу, спричинений багатьма факторами. Це і загальний соціально-економічний, політичний фон, який впливає на всіх, без винятку, громадян України. Значущим фактором напруги виступає процес реформування освіти, який є стресом як для самої системи, так і для окремих її учасників (Гаркавенко, 2015, с. 3).

Сьогодні психологічна служба пройшла етап становлення, довівши свою необхідність для соціальної і педагогічної практики. Практичні психологи і соціальні педагоги, здійснюючи свої професійні обов'язки, вирішували актуальні завдання сучасної освітянської галузі – оновлення змісту й форм навчально-виховного процесу, психологічний супровід педагогічних інновацій, робота з обдарованими дітьми, захист психічного здоров'я учасників навчально-виховного процесу, профілактика протиправної поведінки, насильства над дітьми, підвищення психологічної культури учнів, батьків, учителів, керівників освітніх закладів, надання допомоги постраждалим від військових дій тощо (Панок, 2016, с. 6).

У Концепції Нової української школи визначено, що одним із найважливіших пріоритетів сучасного освітнього процесу є особистісно орієнтоване навчання і виховання. Це вимагає якісного підвищення психологічної компетентності всіх його учасників: учнів, педагогів та батьків. І саме психологічній службі системи освіти належить вагома роль у вирішенні цього завдання. Вона має функціонувати як єдина система, що сприяє створенню умов для когнітивного й соціального розвитку особистості, збереження психічного здоров'я та надання психологічної підтримки всім учасникам освітнього процесу. Фахівцям психологічної служби необхідно усвідомити свою важливу роль у період змін та впровадження інновацій у систему освіти, організувати такий психолого-педагогічний супровід освітнього процесу, при якому всі його суб'єкти зможуть якісно по-новому розкрити свій освітній потенціал. У контексті радикального оновлення системи освіти психологічна служба сучасного закладу освіти як ніколи покликана сприяти покращенню умов для розвитку кожного суб'єкта освітнього процесу, здійснювати психологічну підтримку й надавати допомогу учням, учителям, батькам. Саме фахівці психологічної служби стають важливими агентами змін, перебуваючи в центрі освітньої реформи і фасилітуючи дії всіх суб'єктів освітнього простору через організацію та здійснення відповідного психологічного супроводу на новому рівні. Нині відбувається стрімкий процес психологізації освітнього процесу, який класик вітчизняної та світової педагогічної теорії і практики Василь Сухомлинський визначав як необхідну умову якісного функціонування освітнього середовища.

Забезпеченню ефективності координації психологічної служби та інших служб навчального закладу є розуміння основного предмету та мети її діяльності, який можна охарактеризувати двома напрямками:

- психолого-педагогічний супровід освітнього процесу;
- психологічний супровід розвитку дитини (учня, студента).

Специфіка діяльності фахівців психологічної служби навчального закладу полягає у необхідності працювати не тільки із окремою особистістю (учнем, педагогом, батьком), але й з групами індивідів (класами, педагогічними колективами, групами батьків). Відтак, серед ролей, які притаманні фахівцям психологічної служби навчального закладу, велике значення мають ролі фасилітатора, модератора, координатора (Гаркавенко, 2015, с. 36). З огляду на названі особливості, стає очевидною актуальність проблеми адаптації молодих психологів до роботи в закладах освіти.

Випускники без достатнього досвіду роботи потрапляють в умови, де від них чекають належного рівня професіоналізму, високого рівня стресостійкості та емоційної стабільності.

Аналіз останніх досліджень з проблеми.

Проблему адаптації молодих спеціалістів до професійної діяльності вивчали Ананьєв, Альбуханова-Славська, Балл, Паригін, Реан, Кухарева та інші науковці. У широкому розумінні термін «адаптація» (*лат. adaptio – пристосовую*) це пристосування живого організму до динамічних умов зовнішнього і внутрішнього середовища. Термін «адаптація» надзвичайно широкий і застосовується в різних областях (Психологічна енциклопедія, 2006, с. 10). З біологічної точки зору передбачає життєво необхідне пристосування організму до постійних і мінливих умов зовнішнього і внутрішнього середовища. Сьогодні актуальними є дослідження адаптаційних реакцій організму в екстремальних умовах, пов'язаних із значними фізичними та емоційними превантаженнями людей різних професій.

У психології активно вивчають адаптацію людини як особистості в соціальному середовищі. Соціальна адаптація (*лат. socialis – суспільний*) – процес активного пристосування індивіда до соціального середовища, в якому він перебуває (Психологічна енциклопедія, 2006, с. 11). Вона має неперервний характер, але найбільше проявляється під час зміни діяльності людини та її соціального оточення.

Професійна адаптація – соціально-економічний процес пристосування людини до освоюваної професії та умов професійної діяльності (Психологічна енциклопедія, 2006, с. 10). За спрямованістю у професійній адаптації можна виокремити такі взаємопов'язані аспекти:

1) професійний, який передбачає оволодіння необхідними знаннями, професійними навичками і вміннями, зокрема швидко орієнтуватися у виробничих ситуаціях, програмувати і контролювати свої професійні дії;

2) соціально-психологічний, що полягає в пристосуванні молодого працівника до правил поведінки у конкретній соціально-професійній групі, ознайомленні з цілями і завданнями виробничого колективу, його традиціями, відносинами між керівниками і підлеглими, суміжними підрозділами тощо. У процесі професійної адаптації поступово досягається запланована продуктивність праці, встановлюється відповідність професійних намірів, інтересів, здібностей людини вимогам професії. Метою професійної адаптації є створення умов для поєднання інтересів особистості з інтересами колективу.

Професійна адаптація є висхідним етапом самовизначення особистості. Саме на цьому етапі кожен переконується в правильності свого вибору, або ж, навпаки, усвідомлює помилку.

Мета статті. Здійснити аналіз особливостей та основних етапів адаптації психологів-початківців до умов професійної діяльності; визначити основні структурно-функціональні складові процесу адаптації молодих фахівців до діяльності у закладах освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перехід від навчальної до професійної діяльності в житті кожної людини завжди супроводжується розкриттям її адаптаційних ресурсів. Особливо це стосується «молодих» професій, стосовно яких у суспільній свідомості ще не склалося усталеної думки про те, що і як повинен робити відповідний фахівець і в яких одиницях можна виміряти корисність та якість його діяльності. До таких професій можна віднести і професію психолога, особливо в освітній галузі.

Компетентність шкільного психолога визначається його вмінням аналізувати проблеми педагогів і учнів, правильно підбирати психодіагностичні методики, ефективно застосовувати корекційні завдання, чітко планувати просвітницьку діяльність в школі, цілеспрямовано проводити профорієнтаційну роботу, налагоджувати відносини між школою і сім'єю, теоретичні знання застосовувати на практиці і т.д. Не менш важливо володіти вмінням ефективно здійснювати в першу чергу ті заходи, які відіграють визначальну роль у створенні комфортного психологічного клімату в закладі освіти. Практичний психолог повинен володіти такими особистісними якостями: творче мислення і самостійність; чуйність і проникливість; емоційно-вольова стабільність і терплячість; стійкість до стресів; вміння адаптуватися до різних умов і факторів виконання обов'язків; емпатія і рефлексія; загальна психофізична активність.

Робота психолога в закладах освіти характеризується рядом особливостей. Незалежно від того, наскільки ґрунтовно підготовлений випускник-психолог закладу вищої освіти, який обсяг навчальних і виробничих практик напрацьовано ним за період навчання, – однак самостійна професійна діяльність передбачає набагато вищий рівень відповідальності під час вирішення різноманітних професійних завдань. Саме тому відносно легше адаптуються до умов професійної діяльності ті випускники, які залучаються до самостійної фахової діяльності ще під час навчання на старших курсах. Це дає їм змогу, з однієї сторони, проявити повну самостійність у роботі, а з іншої – можливість звернутися за допомогою до викладачів. Але навіть і такі випускники після завершення професійної підготовки проживають період професійної адаптації.

Психологи виділяють первинну і вторинну професійну адаптацію. Первинна адаптація передбачає початкове залучення молодого фахівця до трудової діяльності, тоді як вторинна адаптація охоплює усі наступні зміни в професійній біографії. Під час первинної професійної адаптації психолога-початківця відбувається вдосконалення ним отриманих у ЗВО знань, умінь і навичок, психологічної майстерності, вміння в процесі діяльності здійснювати оптимальний вибір методичних прийомів в залежності від конкретної ситуації, передбачити результати психологічного впливу, пристосування до конкретних умов організації роботи. Під час вторинної професійної адаптації психолога відбувається оптимізація уже вироблених і закріплених ним методів та прийомів роботи відповідно до нових умов та вимог.

Якщо більш детально розглядати первинну професійну адаптацію психолога, то вона включає кілька етапів:

- перший етап – період навчання здобувачів вищої освіти на старших курсах ЗВО. На даному етапі факторами адаптації можуть бути соціокультурне середовище освітнього закладу і зовнішнє професійне середовище;

- другий етап адаптації психолога відбувається протягом першого року роботи в освітньому закладі. Протягом цього періоду відбувається первинна інтеграція фахівця в організаційне середовище. Показниками позитивної адаптації на даному етапі є прийняття молодим фахівцем культурних норм і цінностей закладу освіти, сприйняття себе частиною колективу, прийняття соціальної ролі, що відповідає його статусу;

- третій етап професійної адаптації молодого фахівця асоціюється із закінченням початкового періоду адаптації (що характеризується первинною взаємодією особистості з професійним середовищем) і формуванням захисних поведінкових реакцій для усунення конфліктних ситуацій, що виникають в процесі трудової діяльності. Часовий проміжок третього етапу відповідає другому року діяльності молодого фахівця в закладі. На даному етапі зростає професійна майстерність молодого фахівця, збільшується соціальний досвід взаємодії в колективі, йде формування кваліфікованого фахівця. По закінченню цього етапу спостерігається стабілізація психологічних функцій молодого фахівця.

Під час вторинної адаптації психолог-початківець проходить наступні стадії:

- *стадія ознайомлення*, протягом якої молодий працівник отримує інформацію про нову ситуацію в цілому, про критерії оцінки різних дій, про норми поведінки в колективі;

- *стадія асиміляції*, коли здійснюється повне пристосування працівника до середовища, ідентифікація з новою групою.

Таким чином, процес адаптації психологів-початківців в професійному середовищі є багатокомпонентним і багатоетапним. Як правило, найбільш важливими періодами адаптації психолога як професіонала є навчання на випускних курсах ЗВО, а також перші два роки роботи в закладі освіти. Саме в цей період формуються всі адаптаційні механізми, як в аспекті професійної діяльності, так і в аспекті міжособистісних відносин.

Які ж труднощі чекають молодого фахівця-психолога з початком професійної діяльності?

1. Надзвичайно широке коло напрямів діяльності психолога системи освіти за відсутності чітко визначених алгоритмів роботи. Згідно даних нашого опитування, проведеного серед молодих фахівців освітньо-виховних закладів Рівненщини, найбільші труднощі вони зазнають у процесі проведення корекційно-розвивальної роботи. Це, насамперед, зумовлено недостатністю програм, схвалених МОІНУ та несформованістю готовності до розробки власних авторських програм.

2. В освітньо-виховному процесі не визначено час, коли психолог може здійснювати діагностичну, корекційну, розвивальну чи просвітницьку роботу. Адже діти не завжди мають бажання чи можливість залишатися після занять з практичним психологом.

3. У міських школах із великою чисельністю учнів (нарівні із сільськими школами, де контингент учнів значно менший) вводиться лише одна ставка практичного психолога та соціального працівника. Таким чином психолог немає змоги забезпечити усіх учасників освітньо-виховного процесу якісним психологічним супроводом.

4. Велика частка молодих психологів мають труднощі у взаємодії з адміністрацією закладу освіти та педагогічним колективом. Досить часто трапляється так, що практичні психологи змушені виконувати не свої посадові обов'язки, виконуючи організаційну, виховну роботу, замінювати уроки відсутніх учителів тощо.

5. Лише близько 20% опитаних нами психологів мають власне робоче місце, що відповідає усім вимогам Положення про психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів. І досить часто облаштування робочого та навчального кабінету лягає на плечі самого психолога.

6. Більшість батьків розчаровуються, коли не отримують миттєвих змін у поведінці та особистісній сфері дитини; у багатьох педагогів, батьків та дітей переважають жорсткі і не завжди адекватні стереотипні уявлення про діяльність психологів.. А це вимагає здійснення систематичної просвітницької роботи серед батьків та педагогів.

7. Специфіка роботи в освітньому закладі значною мірою обумовлена специфікою самого закладу. Психолог часто сприймається як учитель незрозуміло з якого предмету. Не випадково навіть стаж роботи психолога системи освіти України прирівнюється до педагогічного (Закон України «Про освіту», Розділ IX, стаття 76).

Керівники освітньо-виховних закладів, аналізуючи принципи професійні недоліки психологів-початківців, вказують на найпоширеніші серед них:

- невміння самостійно перейти від теоретичних (навіть високого рівня) знань до практичних дій;
- невміння працювати системно у реальних ситуаціях;
- недостатність професійної критичності та невміння обирати потрібне;
- неграмотне усне та писемне мовлення, слабе володіння професійною термінологією, несформовані навички точного та чіткого доказового подання інформації;
- недостатні комунікативні навички, труднощі адекватного професійного контакту та самопрезентації.

У підсумку, молоді фахівці часто дезорієнтовані в майбутній професійній діяльності, соціально наївні, не здатні створити продиктований професією імідж, не готові до вирішення професійних завдань середньої і високої складності.

Аналіз усіх вищезазначених проблем дає нам можливість виокремити такі структурно-функціональні складові процесу адаптації: професійно-змістовну адаптацію, яка спрямована на формування вмінь ставити і розв'язувати професійні задачі; організаційну адаптацію, яка спрямована на розвиток здатності діяти відповідно до організаційно-управлінських вимог конкретного місця роботи (цей процес відновлюється кожного разу при зміні місця роботи, тобто організації); особистісно-комунікативну адаптацію як здатність до спілкування з новими людьми і спроможність прийняти їх та бути прийнятим ними. Головними умовами ефективної професійної адаптації молодих психологів ми вважаємо розвиток в них здатності: цілеспрямовано діяти у ситуаціях невизначеності через формування вміння одержувати й опрацьовувати інформацію, яка стосується клієнта та його життєвої ситуації; визначати ситуацію і приймати відповідні обґрунтовані рішення; діяти, реалізуючи прийняті рішення; відрефлексовувати свою поведінку та діяльність і, в разі необхідності, вносити відповідні корективи.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, процес професійної адаптації молодого практичного психолога необхідно розглядати в трьох аспектах: з позиції об'єкта професійної адаптації молодого психолога (до якої соціальної ситуації необхідно адаптуватись); з позиції суб'єкта адаптації (застосовання механізмів прийняття і перетворення соціальних стереотипів); з позиції психологічного змісту адаптації (структурні елементи, об'єктивні і суб'єктивні чинники, засіб, результат і підсумок професійної адаптації) (Чайкіна, 2010). Успішне проходження всіх етапів професійної адаптації психолога супроводжується постійним професійним самовдосконаленням, яке відбувається в умовах безперервного самопізнання і роботи над собою. Самопізнання і самоаналіз допомагають психологу оцінювати свої особистісні та інтелектуальні якості, адекватно оцінювати сильні і слабкі сторони своєї професійної готовності до тих чи інших видів психологічного праці, враховувати свої індивідуальні особливості для підвищення ефективності професійної діяльності, виробляти індивідуальний стиль діяльності. Професійне становлення психолога неможливо без безперервної самоосвіти, самостійного поповнення знань. Професійні психологічні знання вимагають постійного оновлення, систематизації, оскільки психологічна наука активно розвивається.

Подальшого дослідження потребує розроблення критеріїв рівня адаптованості практичного психолога до умов праці в закладах освіти.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Гаркавенко З. (2015). *Методичні рекомендації керівнику навчального закладу щодо діяльності психологічної служби*. Київ: Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи.
- Психологічна енциклопедія*. (2006). Київ: Ніка-Центр.
- Панок, В. (Ред.). (2016). *Психологічна служба*. Київ, Ніка-Центр.
- Чайкіна, Н.О. Специфіка професійної адаптації практичних психологів. *Вісник Харківського національного університету*, 913, 174-177.

REFERENCES

- Harkavenko Z. (2015). *Metodychni rekomendatsii kerivnyku navchalnoho zakladu shchodo diialnosti psykholohichnoi sluzhby*. [Methodical recommendations to the head of educational institution on the activity of psychological service]. Kyiv: Ukrainskyi NMTs praktychnoi psykholohii i sotsialnoi roboty.
- Psykholohichna entsyklopediia*. [Psychological Encyclopedia]. (2006). Kyiv : Nika-Tsentr.
- Panok, V. (Red.). (2016). *Psykholohichna sluzhba*. [Psychological service]. Kyiv, Nika-Tsentr.
- Chaikina, N.O. Spetsyfika profesiinoi adaptatsii praktychnykh psykholohiv. [Specificity of professional adaptation of practical psychologists]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu*, 913, 174-177.

PECULIARITIES OF ADAPTATION OF EMPLOYEES OF PSYCHOLOGICAL SERVICE IN THE EDUCATION SYSTEM TO THE CONDITIONS OF PROFESSIONAL ACTIVITY**Roman Pavelkiv**

Doctor of psychological sciences, professor,
Head of the Department of Developmental and Educational Psychology
Rivne State University of the Humanities
<http://orcid.org/0000-0002-6564-4507>

Larysa Kulakova

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor
Department of Developmental and Educational Psychology
Rivne State University of the Humanities
<http://orcid.org/0000-0001-6496-7964>.

Ruslan Kulakov

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor
Department of Developmental and Educational Psychology
Rivne State University of the Humanities
<http://orcid.org/0000-0003-0033-8784>
DOI https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi14.169

Abstract. *The article deals with the problem of activity of the psychological service of the education system at the present stage of reforming the educational branch. The specificity of practice of specialists of psychological service of educational institution is analyzed. The article systematizes the professional and personal indicators of professional competence of a practical psychologist in the education system. The role of the employees of the psychological service in the period of change and introduction of innovations in the education system, in particular, the roles of the facilitator, moderator and coordinator are characterized. The main determinants of ensuring the efficiency of coordination of the psychological service and other services of the educational institution are determined.*

The analysis of the concepts of “adaptation”, “professional adaptation” and “social adaptation” was conducted; in particular, the main interrelated aspects of professional adaptation of personality were thoroughly analyzed. The purpose of professional adaptation of a young specialist, which is to create conditions for combining the interests of the individual with the interests of the team, is analyzed. The authors identified a number of problems that await a young novice psychologist. The main stages and phases of the process of adaptation of a higher education institution graduate to the conditions of professional activity in educational institutions are described, as well as the main professional shortcomings in the work of young specialists. Structural and functional components of the process of adaptation of the employees of the psychological service are determined. The main conditions of effective professional adaptation of young psychologists are analyzed.

Key words: *psychological service, education system, adaptation, professional adaptation, novice psychologist, professional activity, primary adaptation, secondary adaptation.*

Стаття надійшла до редакції 10 .01 2020р.